

УДК 069.01:930.1(477–25)

**МУЗЕЙНИЦТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ
ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(ДО 100–РІЧЧЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ)**

*MUSEUM AFFAIRS IN UKRAINIAN REVOLUTION
PERIOD (IN DEDICATION TO THE 100–TH
ANNIVERSARY OF THE REVOLUTIONARY EVENTS)*

Дворкін І. В.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
українознавства, культурології та історії
науки, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна), e-mail: igor_dvorkin@ukr.net

Dvorkin I. V.,

PHD on history, assistant professor, the
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and
the History of Science, National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: igor_dvorkin@ukr.net

Проаналізовано розвиток музейної справи Наддніпрянщини у період Української революції. Складні умови військово-політичного протистояння та постійної зміни влади з одного боку та національно-культурного піднесення з іншого значно вплинули на роботу музейних установ. Українські громадські та державні культурницькі інституції ініціювали створення нових музейних установ, опікувались охороною пам'яток історії і культури у важких умовах революційних подій.

Ключові слова: Музейна справа, Українська революція, охорона пам'яток історії і культури, Український національний музей.

The article analyzes the development of Naddniprovia's Ukraine museums during the Ukrainian revolution. The difficulty of military-political confrontation and constant change of government on the one hand and the national-cultural development on the other, significantly influenced the work of museum institutions. Ukrainian public and state cultural institutions initiated a new museum facilities, were taking care of the historical and cultural monuments protection in difficult conditions of revolutionary events.

Keywords: museums, Ukrainian Revolution, protection of monuments of history and culture, Ukrainian National Museum.

На початку ХХ ст. музеї Наддніпрянщини працювали при університетах та інших навчальних закладах, наукових установах, органах міського та земського самоврядування. Музейні заклади, засновані переважно у попередньому столітті, в цей час являли собою норму міського життя. Вони працювали в усіх губернських та багатьох повітових містах. Революційні події, звісно, значно вплинули на роботу музейних установ.

Українські дослідники розпочали вивчення становища українських музеїв безпосередньо під час революції, адже збереження музейних цінностей значно турбувало сучасників [див, наприклад: 10; 16]. Сучасні дослідники вивчали проблему в контексті дослідження охорони пам'яток історії та культури революційної доби [9], українського музейництва періоду 1917 – 1941 рр. [7], українського культурного відродження, пов'язаного з революцією [13] тощо. Метою даної статті є аналіз розвитку музейної справи в умовах Української революції, на прикладі музейних установ Києва, Харкова, Полтави та Чернігова.

В імперський період не існувало органів централізованого управління музейною справою.

Під час революційних подій відбулося створення громадських та державних органів, що опікувалися збереженням та популяризацією культурної спадщини, роботою музейних установ. У період Центральної Ради діяв Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва України. До складу комітету, очолюваного провідним музейним діячем М. Біляшівським, увійшли відомі українські історики, діячі культури: М. Грушевський, Д. Яворницький, М. Петров, Д. Дорошенко, В. Щербаківський, К. Мощенко, В. Модзалевський та ін. Із утворенням Генерального Секретаріату при Департаменті мистецтва було утворено відділ охорони пам'яток культури, метою якого була організація роботи зі збереження пам'яток старовини на території всієї України. Ці інституції тісно співпрацювали [13, с. 166].

Одним з основних напрямів діяльності відділу була організація Українського національного музею у Києві на основі колекцій Київського художньо-промислового та наукового музею – провідного міського музею, в якому були представлені колекції різної спрямованості та розміщені у окремій спеціальній будівлі. М. Біляшівський розробив відповідний план улаштування закладу, згідно із яким, статут київського міського музею мав бути перероблений із наданням йому статусу державного; у музеї мали залишитися археологічний, нумізматичний, історичний, етнографічний відділи, а також відділ «Старий Київ». Надалі планувалося виділити мистецький відділ у окрему Національну галерею та розмістити її тимчасово у Царському палаці; створити окремий мистецько-промисловий музей та заснувати відділ, присвячений Т. Г. Шевченку та іншим видатним діячам української культури тощо [15, с. 47]. Відділ також опікувався справами існуючих українських музеїв, провідним напрямом діяльності яких мало стати створення відділів історії та культури українського народу, тобто фактично планувалося українізувати існуючі музеї. Відділ вважав доцільним об'єднати чисельні музеї у Харкові та Чернігові. Планувалося скликати загальноукраїнський з'їзд музейних діячів [9, с. 49].

Справа відкриття у Києві Національного музею була знову порушена у квітні 1918 р., після відновлення влади УНР. Рада міністрів УНР затвердила новий статут і штат Київського художньо-промислового музею, а також прийняла рішення про передачу колишнього Царського палацу у власність музею [6, с. 69]. На жаль, подальші дії у цьому напрямку не були здійснені через повалення Центральної Ради.

У період Центральної Ради у Києві планувалось реалізувати ще декілька музейних проектів. Планувалось створення Національної картинної галереї. Відомі київські художники, а також власники приватних колекцій передавали до галереї картини. Найбільш цінним серед цих колекцій було зібрання західноєвропейських та азійських шкіл XVI – XIX ст. відомого мистецтвознавця та колекціонера В. Щавинського

[13, с. 162]. Восени 1917 р., за ініціативи освітньої комісії Всеукраїнської ради військових депутатів був започаткований Національний архів–музей війни та революції, який очолив О. Д. Благодір. До нього надійшли зразки одягу Українських січових стрільців, прапори козацьких полків, плакати тощо. Навесні 1918 р. заклад було об'єднано з вже існуючим Київським військово–історичним музеєм [9, с. 54, 55, 88].

Найбільший київський музейний заклад – Художньо–промисловий та науковий музей – не припиняв своєї роботи під час революції. Тут проводилися численні екскурсії, у яких брали участь переважно групи студентів та учнів різноманітних навчальних закладів. Музей не працював лише у період бойових дій та під час перебування у місті більшовиків – з 14 січня по 16 березня 1918 р. [2, арк. 30]. Протягом 1918 р. фонди музею поповнилися 1134 експонатами [7, с. 28].

У період Гетьманату при уряді Української держави було створене Головне управління мистецтва та національної культури, куди входив відділ охорони пам'яток старовини, очолюваний М. Біляшівський. До його складу, у свою чергу, увійшла секція музеїв, яка опікувалася справами центральних та провінційних музеїв [1, с. 75]. В цей час знову порушувалося питання про організацію Національного музею, але остаточне рішення про перетворення Київського художньо–промислового музею на Національний український музей гетьманськими урядами так і не було прийняте. Втретє, і востаннє, питання створення Національного музею постає під час перебування при владі Директорії УНР. 23 січня 1919 р., після принципового погодження Директорії на відкриття музею, ця справа була передана до Ради Міністрів, яка, на жаль, не встигла вирішити це питання [5, с. 70]. Попри те, що офіційно Національний український музей так і не був відкритий, Київський міський музей ще на початку ХХ ст. фактично, зважаючи на склад колекцій, був Всеукраїнським. Після встановлення радянської влади, Рада народних комісарів УСРР спеціальним декретом від 23 червня 1919 р. оголосила Київський міський музей, а також приватні музейні зібрання В. Н. Ханенко та О. Р. Гансена державною власністю та підпорядкувала їх Народному комісаріату освіти [12, с. 53].

У багатьох містах продовжували роботу вже існуючі, відкривалися нові музеї. Так, Харківський міський художньо–промисловий музей не припиняв своєї роботи, незважаючи на важкі умови та постійну зміну влади у місті. У січні 1919 р. музей відвідало близько 3500 осіб. Тривало поповнення колекцій: у 1919 р. на це було витрачено 5000 крб. Музей фактично перейшов на самозабезпечення: витрачалися гроші, отримані за відвідування музею. У травні 1919 р. у його стінах пройшло 225 безкоштовних екскурсій для учнів навчальних закладів (понад 8 тис. екскурсантів), музей відвідало 5146 мешканців Харкова. Взимку 1919 р. музей майже не працював через банальну відсутність дров, внаслідок чого температура у

приміщенні сягала 4 градусів морозу. В останній місяць перед реорганізацією (грудень 1919 р.) музей відвідало лише 40 осіб. Також продовжував свою роботу Музей красних мистецтв та старожитностей Харківського університету. До нього було передано на зберігання предмети від приватних осіб та деяких організацій [3, арк. 41, 48, 93, 153].

У найгіршому становищі серед харківських музейних закладів знаходився Єпархіальний церковно–археологічний музей. Останнім періодом його повноцінної роботи став 1918 р. (до цього року включно церковно–археологічний музей отримував стабільну фінансову допомогу від єпархії). Останній запис про надходження предметів старовини у картотеці музею датовано 28 грудня 1918 р. До того ж на цей час було проведено повний опис фондів та підготовлено до друку каталог зібрання, який було відправлено до Міністерства сповідань при уряді Української держави [3, арк. 48]. Найбільшою проблемою для музею було збереження приміщення – Єпархіального будинку на вулиці Каплунівській. Воно було насильницьким шляхом захоплено типографією газети «Возрождение». На звільненні музею приміщення та перенесенні його до Покровського монастиря, наполягала єпархіальна влада [3, арк. 36]. Взимку 1919 р., після приходу до влади більшовиків, Всеукраїнським комітетом охорони пам'яток старовини та мистецтв дозволив музею залишитися в Єпархіальному будинку [14, с. 48].

Охорона спадщини на Полтавщині стала основним напрямком діяльності місцевого Комітету охорони старовини та мистецтв. До його складу увійшли визначні науковці, діячі музейної справи К. Мощенко, В. Щепотьєв, В. Липинський, В. Щербаківський. Представники комітету проводили активну громадську роботу з метою розповсюдження історичних знань, були організовані екскурсії до Полтавського природничо–історичного музею для студентів історико–філологічного факультету в Полтаві. У листопаді 1918 р. в місті виникла ще одна громадська організація – Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтв на Полтавщині, яке очолив відомий музейник В. Щербаківський. Метою товариства мало стати виявлення, у музеях пам'яток старовини та мистецтва та їх наукова обробка [9, с. 37, 111, 113].

Незупинялася робота найбільшого полтавського музею – губернського. Співробітниками музею у 1917 – 1919 рр. проводилися археологічні розкопки. Продовжувалося й поповнення колекцій за рахунок пожертв від різних осіб. Члени Комітету охорони старовини та мистецтв вивезли, із метою збереження, до музею цінні археологічні знахідки поміщиків братів Горвіц, завдяки чому колекції музею поповнилися предметами епохи бронзи та скіфського часу [4, с. 55, 97].

Навесні 1917 р. було утворено Комітет охорони пам'яток старовини та мистецтв у Чернігові. До

складу комітету увійшли: В. Модзалевський, П. Дорошенко, О. Карпінський, В. Еланський та інші місцеві діячі культури [4, с. 168]. Одним з заходів комітету стала організація виставки пам'яток української старовини, яка проходила у приміщенні дворянського пансіону в Чернігові. На виставці були представлені предмети з зібрання Музею українських старожитностей В. В. Тарновського, Музею губернської вченої архівної комісії та приватних колекцій [9, с. 33].

У 1918 р. практично припинилася робота усіх чернігівських музеїв. Найбагатший місцевий музей – Музей українських старожитностей В. В. Тарновського – був постійно зачинений [8, с. 203]. Після приходу до міста більшовиків у 1919 р. музей поновив діяльність, втім досить складна ситуація дала про себе знати: музей зазнав збройного нападу, в результаті якого було викрадено близько 70 музейних експонатів [11, с. 38]. Значна частина зібрання Чернігівського єпархіального давньосховища також постраждала у період революційних подій [17, с. 183]. Музей Чернігівської архівної комісії опинився у дуже скрутних умовах: практично було призупинене його фінансування. Комісія не мала можливості навіть сплатити зарплату сторожу [16, с. 204]. За часів Центральної Ради музей архівної комісії, так само як і два інші чернігівські музеї, перебував під охороною козаків другого батальйону I українського запасного полку [10, с. 5]. У 1917 р., до музею архівної комісії надійшли на тимчасове зберігання колекції найбільш відомих місцевих збирачів мистецьких творів [7, с. 18].

Отже, розвиток музейництва у період української революції проходив в умовах постанови України як самосійної держави, що супроводжувалося національним та культурним піднесенням, зростанням зацікавленості до української спадщини тощо. У цей час починає провадитись державне регулювання діяльності музейних закладів. Музеї Наддніпрянщини, продовжували свою роботу у важких умовах постійної зміни влади та бойових дій. Музейні установи часто не припиняли своєї роботи, хоча не отримували належного фінансування. Чи не основним завданням для музейних працівників було фізичне збереження колекцій, недопущення втрати музеями власного приміщення тощо. На нашу думку, порівняння становища музейної сфери під час революційних подій в українських землях колишніх Російської та Австро-Угорської імперій дадуть можливість більш повно дослідити розвиток інституцій культурної сфери у період соціальних трансформацій.

Список використаних джерел

1. Денисенко, ОА., 2000. 'Основні напрямки державної політики з охорони історико-культурної спадщини за доби Гетьманату (1918)', *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Історія*, Вип.47, с.74–77.
2. 'Державний архів м. Києва', Ф.304, Оп.1, Спр.45.
3. 'Державний архів Харківської області', Ф.Р–820, Оп.1, Спр.3–г.

4. 'Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині', 1919, Вип.1, 111 с.

5. Ковтанюк, Н., 1999. 'Скарбниця історичної пам'яті України', *Київська старовина*, № 3–4, с. 63–80.

6. Курас, ГМ., 1986. 'Музей Черниговской архивной комиссии', *Тезисы Черниговской областной научно-методической конференции, посвященной 90-летию Черниговского исторического музея*, Чернигов, с.23–25.

7. Маньковська, РВ., 1997. 'Музейництво в Україні', К., 140 с.

8. 'Музей В. В. Тарновського в Чернігові', 1918, *Наше минуле*, Ч.2., с.202–204.

9. Нестуля, О., 1994. 'Біла витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні', К., Полтава, 240 с.

10. 'Охрана музеев', 1917, *Черниговская земская газета*, 17 ноября, с.88–89.

11. Половникова, С., 1996. 'Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського', *Родовід*, №2, с.34–38.

12. 'Про націоналізацію Київського міського музею та київських музейних збірок В. Н. Ханенко та О. Р. Гансена', 1959. *Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення комуністичної партії та радянського уряду. 1917–1959*, т.1. 1917 – червень 1941 рр., К.: Держ. вид. політ. літ., 884 с.

13. Розовик, ДФ., 2002. 'Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920)', К.: ВПЦ «Київський університет», 311 с.

14. Романовський, В., 2003. 'Пам'яткознавча діяльність Харківського Єпархіального церковно-археологічного товариства (1913–1920 рр.)', *Харьковский исторический альманах*, Весна–лето, с.45–50.

15. Рязанова, Т., 1999. 'До сторіччя Київського музею старожитностей та мистецтв', *Вісник УТОІПК*, 2, с.44–55.

16. 'Чернігівський історичний музей міський та архівної комісії', 1918, *Наше минуле*, Ч.2. с.204.

17. 'Чернігівське єпархіальне дров'яохранилище', 1919, *Наше минуле*, Ч.1–2, с.183.

References

1. Deny'senko, OA., 2000. 'Osnovni napryamky' derzhavnoyi polityky' z oхoronoy' istory'ko–kul'turnoyi spadshhy'ny' za doby' Get'manatu (1918) (The main directions of the state policy on the protection of historical and cultural heritage during the Hetmanate (1918))', *Visny'k Ky'yiv's'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni Tarasa Shevchenka, Istoryia*, Vy'p.47, s.74–77.

2. 'Derzhavny'j arxiv m. Ky'yeva (State archive of the city of Kyiv)', F.304, Op.1, Spr.45.

3. 'Derzhavny'j arxiv Xarkivs'koyi oblasti (State archive of Khariv oblast)', F.R–820, Op.1, Spr.3–g.

4. 'Zapy'sky' Ukrayins'kogo naukovogo tovary'stva dosliduvannya j oхoronoy' pam'yatok starovy'ny' ta my'stecztva na Poltavshhy'ni (Notes from the Ukrainian Scientific Society for the Research and Protection of Antiquities and Arts in Poltava Region)', 1919, Vy'p.1, 111 s.

5. Kovtanyuk, N., 1999. 'Skarbny'cya istory'chnoyi pam'yati Ukrayiny'(Treasury of historical memory of Ukraine)', *Ky'yiv's'ka starovy'na*, №3–4, s.63–80.

6. Kuras, GM., 1986. 'Muzej Cherny'govskoj arxy'vnoj komy'ssy'y' (Museum of Chernihiv Archival Commission, *Tezy'sy Cherny'govskoj oblastnoj nauchno–metody'cheskoj konferency'y', posvyashhennoj 90–lety'yu Cherny'govskogo y'story'cheskogo muzeya*, Cherny'gov, s.23–25.

7. Man'kov's'ka, RV., 1997. 'Muzejny'cztvo v Ukrayini (Museum in Ukraine)', К., 140 с.

8. 'Muzej V. V. Tarnov's'kogo v Chernigovi (V. V. Tarnovsky Museum in Chernigov)', 1918. *Nashe my'nule*, Ch.2, s.202–204.

9. Nestulya, O., 1994. 'Bilya vy'tokiv derzhavnoyi sy'stemy' oхoronoy' pam'yatok kul'tury' v Ukrayini (At the origins of the state system of protection of cultural monuments in Ukraine)', К., Poltava, 240 с.

10. 'Oхrana muzeev (Protection of museum)', 1917, *Cherny'govskaya zemskaya gazeta*, 17 noyabrya, s.88–89.

11. Polovny'kova, S., 1996. 'Muzej ukrayins'ky'x starozhy'tnostej im. V. V. Tarnov's'kogo (V. V. Tarnovsky Museum of Ukrainian Antiquities)', *Rodovid*, №2, s.34–38.

12. 'Pro nacionalizaciyu Ky'yivs'kogo mis'kogo muzeyu ta ky'yivs'ky'x muzejny'x zbirk V. N. Xanenko ta O. R. Gansena (On the Nationalization of the Kyiv City Museum and the Kyiv Museum Collections of V. N. Khannenko and O. R. Hansen)', 1959, *Kul'turne budivny'ctvo v Ukrayins'kij RSR. Vazhly'vishi rishennya komunisty'chnoyi partiyi ta radyans'kogo uryadu. 1917–1959, t.1. 1917 – cherven' 1941 rr.*, K.: *Derzh. vy'd. polit. lit.*, 884 s.

13. Rozovy'k, DF., 2002. 'Ukrayins'ke kul'turne vidrodzhennya v roky' nacional'no–demokraty'chnoyi revolyuciyi (1917–1920) (Ukrainian cultural revival during the years of the national–democratic revolution (1917–1920))', K.: *VPCz «Ky'yivs'ky'j universy'tet»*, 311 s.

14. Romanovs'ky'j, V., 2003. 'Pam'yatkoznavcha diyal'nist' Xarkivs'kogo Yeparxial'nogo cerkovno–arxeologichnogo tovary'stva (1913–1920 rr.) (Memorial activity of the Kharkiv Diocesan Church and Archaeological Society (1913–1920))', *Xar'kovsky'j y'story'chesky'j al'manax*, Vesna–leto, s.45–50.

15. Ryazanova, T., 1999. 'Do storichchya Ky'yivs'kogo muzeyu starozhy'tnostej ta my'stecztv (To the centenary of the Kyiv Museum of Antiquities and Arts)', *Visny'k UTOPIK*, 2, s.44–55.

16. 'Chernigivs'ky'j istory'chny'j muzej mis'ky'j ta arxivnoyi komisiyi (Chernihiv Historical Museum of the City and Archival Commission)', 1918, *Nashe my'nule*, Ch.2. s.204.

17. 'Chernigivs'ke yeparxial'ne drevlexrany'ly'she (Chernihiv Diocesan Museum)', 1919, *Nashe my'nule*, Ch.1–2, s.183.

* * *